Antim Ivireanul – structura retorică şi strategia argumentativă în *Didahii*

Traian DIACONESCU

In the present paper, the author examines, from a historical-comparative perspective, the rhetorical structure, the argumentative strategies and the discoursive functions in Antim Ivireanul's ***Didahiile****, by focusing on their creativity and on the Wallachian Metropolitan's place in the history of the Christian oratory, both Romanian and European.*

În lucrarea de faţă ne vom referi la o ipostază a operei lui Antim Ivireanul puţin cercetată[1] din punctul de vedere al unui filolog clasic. Vom urmări, în perspectivă istorică şi comparată, structura discursului sacru şi strategia argumentării[2], fapte care, prin receptarea lor creatoare, conferă didahiilor scrise de mitropolitul Antim rang valoric european.

I. Pentru a înţelege mai bine relaţia dintre tradiţie şi inovaţie în discursul omiletic creştin vom face o scurtă incursiune în istoria retoricii greco-latine, referindu-ne: la *genurile oratorice*, la *diviziunile elocinţei* şi la *părţile discursului*. Aceste elemente fundamentale ale artei oratorice greco-latine au fost studiate şi valorificate, cu inteligenţă şi har, de oratoria creştină, din antichitate pînă azi.

[1] Bibliografia vieţii şi a operei lui Antim Ivireanul este bogată. Dintre ediţiile de referinţă ale *Didahiilor* menţionăm pe cele mai recente: Antim Ivireanul, *Opere. Didahii*. Ediţie critică şi studiu introductiv de Gabriel Strempel, Bucureşti, Minerva, 1997 şi Sf. Antim Ivireanul, *Didahii*, ediţie îngrijită de arhimandritul Mihai Stanciu, Bucureşti, Basilica, 2010, ambele ediţii însoţite de o bibliografie academică referitoare la ediţii, monografii, studii şi articole, instrumente de lucru indispensabile pentru cercetarea moştenirii lui Antim Ivireanul.

[2] Articolul de faţă face parte dintr-un studiu amplu, în două părţi, referitor la structura retorică şi la strategia argumentativă în *Didahile* lui Antim Ivireanul. În prima parte, disociem, în perspectivă istorică şi comparată, structura, strategiile argumentative şi funcţiile complexe ale acestora şi relevăm valoarea şi locul omiliilor lui Antim Ivireanul în istoria oratoriei creştine româneşti şi europene. În partea a doua a studiului nostru, pe care îl vom publica într-un viitor apropiat, am analizat pe text, la nivel tematic şi stilistic, arhitectura polifonică şi valoarea plurivocă, teologică şi literară a predicilor lui Antim Ivireanul. Precizăm că exegezele cu profil retoric aplicativ sînt rare în bibliografia academică românească. Menţionăm dintre acestea studiul recent scris de Sorin Guia, *Strategii argumentative în Didahiile lui Antim Ivireanul*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Literatură, vol. 48-50, 2002-2004.

BDD-A117 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:54 UTC)

Genurile oratorice. Retorii eleni au divizat literatura oratorică în trei genuri în funcție de patru criterii – materia discursului, timpul de referință, natura auditoriului şi scopul discursului. Genurile oratorice sînt: 1. γένος δικανεκόν (*genus judiciale*), 2. γένος συμβουλετικόν (*genus deliberativum*), 3. γένος ἐπειδικτικόν (*genus demonstrativum*). Aceste genuri oratorice nu sînt pure, ci interferente, iar în cursul istoriei au avut o soartă diferită. În regimurile democratice a înflorit genul judiciar şi genul politic. În vremurile totalitare, acestea din urmă au intrat în umbră. Genul demonstrativ, în timpul dictaturilor, s-a redus la panegiric. Discursurile *juridice* au subiecte de drept, se referă la trecut, sînt pronunțate în fața unei instanțe juridice şi se împart în discursuri de acuzare şi discursuri de apărare. Discursurile *politice* au subiecte de politologie şi se referă la viitor, sînt rostite în fața unei adunări pentru a obține o decizie prin vot şi se împart în discursuri hortative şi discursuri prohibitive. Discursurile *demonstrative* au ca subiect o teză, se referă la prezent, sînt rostite în fața unui auditoriu restrîns şi se împart în discursuri de susținere sau de combatere, de laudă sau de blam. Panegiricul medieval sau discursul academic de azi sînt specii ale genului demonstrativ.

Diviziunile elocinței. Disciplina elocinței se compune din cinci părți: 1. ἑρεσις (*inventio*), alegerea temei şi argumentelor, 2. τάξις (*dispositio*), ordonarea materiei, 3. λέξις (*elocutio*), redactarea discursului, 4. μνήμη (*memoria*), memorarea discursului şi 5. πόκρισις (*pronuntatio*) adică rostirea discursului în public. Aceste diviziuni ale elocinței au fost studiate, de la Aristotel la Barthes, în numeroase tratate de retorică, în toate culturile europene, contribuind la perfectarea teoriei şi practicii oratorice în strînsă relație cu viața materială şi spirituală a societății.

Structura discursului. Anticii au studiat cu acribie structura unui discurs şi au distins următoarele părți: 1. *exordium* cu două subdiviziuni *insinuatio* şi *captatio benevolentiae,* 2. *narratio* însoțită de *confirmatio* şi *reprehensio,* 3. *conclusio* cu subdiviziuni *enumeratio* şi *peroratio*. Valorificînd modele grecești, tratatele de retorică latine scrise de Cicero şi Quintilian, cercetează detaliat aceste părți ale discursului, urmărind structura, argumentația şi funcția lor, dar şi expresia lor, pragmatică sau poetică, fapte valorificate în istoria retoricii europene laice sau creştine.

Pornind de la aceste sistematizări ale oratoriei greco-latine putem, fără îndoială, să înțelegem mai bine, în perspectiva istorică şi comparată, tema lucrării noastre, adică structura discursului şi strategii argumentative în oratoria creştină şi, implicit, în *Didahiile* lui Antim Ivireanul. Acesta urmează, cum vom vedea, un model european, cultivat din antichitate pînă azi.

II. Opera oratorică a lui Antim Ivireanul este alcătuită din 41 de microdiscursuri şi anume 28 de predici rostite la marile sărbători, 7 predici ocazionale, 3 cuvîntări funebre, 2 predici la spovedanie şi 1 predică la parastas.

În urma lecturii predicilor lui Antim Ivireanul, putem formula, privitor la structura discursului şi la strategia de argumentare a lor, următoarele repere:

Didahiile lui Antim Ivireanul cultivă formula tripartită a predicilor creştine, alcătuită dintr-o *introducere,* o *parte mediană* şi o *încheiere*, adică, în termeni

BDD-A117 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:54 UTC)

latini, din 1. *exordium*, 2. *narratio* însoțită de *confirmatio* şi *reprehensio* şi 3. din *conclusio*, toate cu subdiviziunile variate întîlnite în literatura oratorică europeană.

Partea inițială, în discursul greco-latin, urmăreşte o *captatio benevolentiae* şi se referă, virtual, la patru repere – locutor, adversar, judecător, şi, îndeosebi, la *causa* pe care o dezvoltă. Aceste repere se întîlnesc şi în discursul creştin, adecvate însă la mesaj, la timp şi loc. În predicile lui Antim Ivireanul, locutorul este mitropolitul, judecătorul este Dumnezeu, adversarul este diavolul, iar *causa* este tema predicii. Exordiul în didahii este variat, provocator, cuceritor, atestînd iscusința oratorului. Antim Ivireanul porneşte de la un fapt sau o cugetare biblică sau de la un element legat de tema sărbătorii, stîrnind curiozitatea, pregătind persuasiunea. Exordiul are dimensiuni *ex abrupto*, dar, îndeosebi, *ex commodo*, potrivit unui receptor heterogen, puțin instruit în dogma şi cultul creştin.

Partea mediană a discursului cuprinde, în retorica greco-latină, *narratio* însoțită de *confirmatio* şi *reprehensio*. Discursul creştin a preluat creator aceste diviziuni şi le-a structurat polar. În *Didahiile* lui Antim Ivireanul, întîlnim o *narratio* redusă, conformă cu modelul biblic, dar argumentele *pro* şi *contra*, vizînd dogma şi rătăcirea, sînt ample, diverse, moralizatoare, subordonate unității discursului şi persuadării enoriaşilor.

Partea finală a discursului greco-latin, bazată pe *recapitulatio* şi *peroratio*, este valorificată, de asemenea, creator în discursul creştin. În didahiile lui Antim Ivireanul întîlnim fraze scurte, îngăduitoare, lirice, hortative în care *logosul*, *pathosul* şi *ethosul* sînt subordonate funcțional mobilizării enoriaşilor pe căile credinței ortodoxe.

După aceasta scurta prezentare a structurii didahiilor lui Antim Ivireanul, putem conclude că discursul creştin a preluat creator structura discursului profan, precreştin, adoptînd funcțional materia discursului la natura auditoriului.

III. Prezentăm acum strategia argumentării în *Didahiile* lui Antim Ivireanul, limitîndu-ne la tipologia şi funcția acesteia în discursul sacru.

Argumentarea în discursul creştin este polarizată, ca şi în discursul precreştin, în jurul factorilor actului de comunicare, anume *emitent*, *mesaj*, *destinatar*.

a) argumentele legate de *emitent* sînt argumente *ad personam* şi se referă la persoana oratorului. Ele se divid în 1. *ad baculum sive ad auctoritatem* 2. *ad humilitatem sive ad ignorantiam* 3. *ad misericordiam sive ad consolationem*. Toate aceste argumente reflectă personalitatea mitropolitului şi rolul misionar al acestei înalte instituții.

b) argumentele referitoare la *mesaj* sînt argumente *ad pietatem* şi se împart, antitetic, în *argumenta ad Dominum* şi *argumenta in Diavolum*. Izvoarele acestor argumente sînt multiple: 1. *ad Sanctam Scripturam* 2. *ad Patres Ecclesiae* 3. *ad Sanctam Traditionem* 4 *ad sapientiam philosopharum* şi, fapt nou în raport cu tradiția, 5. *argumenta ad vitam cottidianam*. Aceste argumente cultivă dogma ortodoxă şi promovează orizontul moral al credinței creştine, bazate pe o exegeză literală sau alegorică, întîlnită la marii părinți ai bisericii.

BDD-A117 © 2011 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:54 UTC)

c) argumentele privind *destinatarul* sînt argumente *ad populum* şi se referă la enoriaşi, de la domn şi dregători pînă la păturile umile ale poporului valah. Aceste argumente se structurează, de asemenea, antitetic în argumente *pro* şi *contra*, adică în *argumenta ad fidem* şi în *argumenta ad sacrilegium*. Toate aceste argumente reflectă, într-o frescă expresivă, starea materială şi spirituală a enoriaşilor şi reprezintă importante surse documentare pentru viaţa socială, morală şi religioasă a poporului român din vremea lui Brîncoveanu.

Sistemul argumentaţiei prezentat mai sus are, considerăm noi, o funcţie tripartită: *instructivă*, *emoţională* şi *persuasivă*. Îndeplineşte, în termeni ciceronieni, valorile implicate în triada *docere, delectare* şi *flectere*. Focalizarea acestor argumente duce, în ultimă instanţă, la întărirea credinţei şi a moralei creştine în rîndul credincioşilor păstoriţi de mitropolit.

IV. Cercetarea structurii şi strategiei argumentaţiei în didahiile lui Antim Ivireanul, la nivel tipologic şi funcţional, ne permite să afirmăm că aceste predici reprezintă o treaptă nouă, modernă, valoroasă în oratoria creştină românească.

Venerabile cărţi de învăţătură – *Cazaniile* lui Coresi şi Varlaam – erau stereotipe, generale, metaistorice. Predicile lui Antim Ivireanul sînt vii, dinamice, militante. Se disting prin *inventio*, *dispositio* şi *elocutio*, adică prin selecţia subiectelor, prin arhitectura discursului şi prin expresia literară, cu pecete barocă sau cu deschidere colocvială, adecvată unui destinatar instruit. Cazaniile tradiţionale aveau texte generale care se repetau în orice timp şi loc. Antim Ivireanul face saltul de la clişeu la creaţie proprie, ilustrează conceptele morale cu referiri concrete la cărţile sfinte şi la viaţa cotidiană într-un limbaj artistic fără egal în ortodoxia noastră creştină. Prin arta argumentaţiei şi prin expresia artistică, Antim Ivireanul rivalizează cu marii oratori din vremea sa, bizantini sau apuseni, dintre care menţionăm pe Ilie Miniat sau Nottara, pe Bossuet sau pe Massillon, autorul cuvîntării funebre la moartea lui Ludovic al XIV-lea.

Didahiile lui Antim Ivireanul au promovat şi au consacrat folosirea limbii române în cultul creştin, dovedindu-i drepturile sale legitime faţă de limba slavă sau greacă şi au înălţat biserica la rang de instituţie de cultură şi educaţie morală legată de popor şi de neam.

Predicile lui Antim Ivireanul atestă nu numai un mare orator, ci şi un mare teolog, un mare pedagog şi un bun psiholog. Antim Ivireanul este confin cu părinţii capadocieni prin *logos*, *ethos* şi *pathos*. Metoda sa didascalică îmbină mijloace verbale şi paraverbale, raţionale sau afective, concrete sau abstracte, reale sau simbolice, focalizîndu-le pentru cucerirea enoriaşilor. Cuvîntul său zideşte credinţa în sufletul enoriaşilor prin valoarea sa duhovnicească şi oratorică.

Opera omiletică a lui Antim Ivireanul, prin mesajul său înalt şi prin expresia literară inspirată, face parte din patrimoniul culturii române, sincronizîndu-ne, în genul omiletic, cu marile culturi europene. Antim Ivireanul este contemporan cu noi prin cuget şi simţire şi ne îndeamnă la autocunoaşterea şi la înnobilarea fiinţei noastre călătoare. Prin verbul său înaripat care ne urcă spre cer şi prin jertfa sa întru credinţă, Antim Ivireanul este un mesager divin prin care cuvîntă Duhul Sfînt.

BDD-A117 © 2011 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:04:54 UTC)